

KAZIMIERZ ROMANIUK

RODZINA W ŚWIELE WYNIKÓW NARODOWEGO SPISU POWSZECHNEGO Z DNIA 7 GRUDNIA 1978 ROKU

I. WPROWADZENIE

W publikacji przedstawiającej wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z dnia 7 grudnia 1978 r.¹ przedstawione zostały — obok danych dotyczących liczby ludności, jej struktury według wieku, płci, źródła utrzymania, poziomu wykształcenia, rozmieszczenia według województw, a także danych dotyczących gospodarstw domowych i warunków mieszkaniowych — również dane dotyczące rodzin. Przedstawieniu i omówieniu danych właśnie dotyczących rodzin poświęcony jest niniejszy artykuł.

Dla pełnej jasności wywodów niezbędne wydaje się przypomnienie treści tych podstawowych pojęć przyjętych w Spisie, którymi będziemy się posługiwać w dalszym ciągu naszych rozważań. W celu policzenia ludności Spis posługuje się pojęciem „ludności faktycznie stale zamieszkałej na danym terenie”². Pojęcie to nie jest w pełni zbieżne z pojęciem ludności zameldowanej na pobyt stały stosowanym w przepisach dotyczących ewidencji ludności. Różnica dotyczy osób, które opuściły miejsce stałego pobytu na okres dłuższy aniżeli dwa miesiące z określonych przyczyn (np. w celu podjęcia nauki lub studiów, podjęcia pracy, zamieszkania w domu opieki); osoby te „zostały ujęte w spisie jako mieszkające stale nie w miejscu zameldowania na pobyt stały lecz w miejscu, gdzie aktualnie przebywały”³. Osoby przebywające za granicą, odbywające służbę wojskową oraz przebywające w zakładach karnych lub śledczych spisane zostały w miejscu zameldowania na pobyt stały.

Pojęciem gospodarstwa domowego⁴ spis oznacza „zespół osób spokrewnionych i spowinowaconych ze sobą, mieszkających stale i utrzymujących się wspólnie” z tym, że „w skład gospodarstwa domowego mogą wchodzić również osoby niespokrewnione pod warunkiem, że razem mieszkają i utrzymują się wspólnie. Natomiast członkowie rodziny mieszkający razem, ale utrzymujący się oddzielnie

¹ Por. *Narodowy Spis Powszechny z dnia 7 XII 1978 r. Ludność, gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe*, Statystyka Polski nr 128, Warszawa 1980.

² Por. *ibidem*, s. VII i VIII.

³ *Ibidem*, s. VIII.

⁴ *Ibidem*, s. XIII.

tworzą odrębne gospodarstwa domowe. Dominującym kryterium łączenia osób w gospodarstwo domowe jest więc „wspólnota utrzymania”. Wyróżniono cztery następujące typy gospodarstw domowych: jednorodzinne, dwurodzinne, trzy- i więcej rodzinne, nierodzinne. Ponadto wyróżniono gospodarstwa typu socjalnego i gospodarstwa zbiorowe czyli gospodarstwa zbiorowego zamieszkania. Gospodarstwo typu specjalnego tworzy jedna osoba zamieszkała przy gospodarstwie domowym (np. uczeń na stacji, czeladnik, robotnik na kwaterze). Do kategorii gospodarstwa zbiorowego zaliczono instytucje zbiorowo zamieszkałe: internaty, domy studenckie, hotele pracownicze, zakłady wychowawcze, domy rencistów, klasztory itp.

Pojęciem rodziny spis oznacza zbiór osób spokrewnionych wchodzących w skład gospodarstwa domowego, czyli wspólnie zamieszkujących. Spis wyodrębnia pięć następujących typów rodzin: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi, matka z dziećmi, ojciec z dziećmi, rodzeństwo. Do populacji rodzin Spis zalicza również rodziny bytujące w gospodarstwie zbiorowym, np. w domu pracowniczym. Jak widać, o włączeniu w skład rodziny decyduje czynnik biologiczny (pokrewieństwo, powinowactwo), podczas gdy o włączeniu w skład gospodarstwa domowego decydował — jak o tym była mowa wyżej — czynnik ekonomiczny (wspólne utrzymywanie się).

Przy korzystaniu z danych spisowych niezbędne jest pamiętanie o specyficznym ujęciu przez Spis pojęcia: dziecko. Otóż w ujęciu Spisu⁵ dzieckiem jest każda osoba bez względu na wiek o ile bytuje w jednym gospodarstwie domowym wraz z rodzicami lub jednym z nich a nie założyła własnej rodziny. W ujęciu Spisu „każde małżeństwo (zamieszkałe wspólnie z dziećmi lub bez dzieci) tworzyło odrębną rodzinę niezależnie od powiązań z innymi osobami w gospodarstwie (np. z rodzicami współmałżonków); w wielopokoleniowym układzie rodziny tworzone wychodząc od dzieci najmłodszego pokolenia (o ile nie były już one w związku małżeńskim), które łączono z rodzicami. W ten sposób samotna matka z dzieckiem nie mogła już być włączona do rodziny swoich rodziców”.

II. STAN I STRUKTURA GOSPODARSTW DOMOWYCH

Dnia 7 grudnia 1978 r., czyli w dniu Spisu, Polska liczyła 35 061 tys. osób, 10948 tys. gospodarstw domowych oraz 9435 tys. rodzin. Miasta liczyły 20 150 tys. osób, 6790 tys. gospodarstw domowych i 5520 tys. rodzin. Wieś liczyła 14 911 tys. osób, 4158 tys. gospodarstw domowych i 3915 tys. rodzin.

W sposób syntetyczny dane dotyczące liczby i struktury typologicznej gospodarstw domowych oraz ich podziału na miasta i wieś przedstawia załączone zestawienie tabelaryczne (tab. 1). Drobne rozbieżności sumy i jej składników występujące w tej tabeli i w tabelach następnym wynikają z zastosowanych w niniejszym opracowaniu zaokrągleń do tysiąca.

Podczas gdy ludność miejska stanowiła w dniu Spisu 57,5% ogółu ludności Polski, a ludność wiejska 42,5%, to gospodarstwa w miastach stanowiły 62,0% a na wsi 38,0% ogółu gospodarstw domowych. Przyczyna powyższej rozbieżności

⁵ Ibidem, s. XIV.

Tabela 1

Gospodarstwa domowe według typów

Typy gospodarstw domowych	Gospodarstwa domowe		
	ogółem	miasto	wieś
	tysiące		
Gospodarstwa domowe ogółem	10 948	6790	4158
jednorodzinne	8 522	5124	3380
dwurodzinne	420	164	256
trzy i więcej rodzinne	14	8	6
nierodzinne	1 992	1476	516
	procenty I rodzaju		
Gospodarstwa domowe ogółem	100,0	100,0	100,0
jednorodzinne	77,8	75,7	81,4
dwurodzinne	3,8	2,4	6,2
trzy i więcej rodzinne	0,1	0,1	0,1
nierodzinne	18,3	21,7	12,4
	procenty II rodzaju		
Gospodarstwa domowe ogółem	100,0	100,0	100,0
jednorodzinne	100,0	60,3	39,7
dwurodzinne	100,0	39,0	61,0
trzy i więcej rodzinne	100,0	57,1	42,9
nierodzinne	100,0	74,1	25,9

Źródło: Statystyka Polski nr 128, Warszawa 1980, s. 294 i nast.

leży w odmienności struktur typologicznych gospodarstw domowych, ściślej — w relacji liczby gospodarstw domowych rodzinnych i gospodarstw domowych nierodzinnych. W miastach gospodarstwa domowe rodzinne stanowiły 77,9% a na wsi 87,7% ogółu gospodarstw domowych; odpowiednio gospodarstwa domowe nierodzinne (głównie jednoosobowe) stanowiły w miastach 21,7% a na wsi 12,4% ogółu gospodarstw domowych.

W stopniu wysokim ważą gospodarstwa domowe jednorodzinne — zwłaszcza na wsi, gdzie stanowią 81,4% ogółu gospodarstw domowych. Natomiast nieznaczny jest udział gospodarstw domowych dwurodzinnych nie tylko w miastach, gdzie stanowiły 3,8 ale i na wsi, gdzie stanowią 6,2% ogółu gospodarstw domowych. Gospodarstwa domowe trzy i więcej pokoleniowe mają udział minimalny zarówno w miastach, jak i na wsi. Z przedstawionych danych wynika obraz zaniku w Polsce występującej w przeszłości rodziny wielopokoleniowej.

III. STAN I STRUKTURA RODZIN

Jak o tym wspomniano wyżej, Spis naliczył 9435 tys. rodzin, w tym 5520 tys. w miastach i 3915 tys. na wsi. Obraz ogólny typologicznej struktury rodzin oraz ich podziału na miasto i wieś przedstawia tabela 2. Dominuje, co jest oczywiste, model rodziny składającej się z obojga rodziców i dzieci. Rodziny te stanowią 63,6% ogółu rodzin, w miastach — 62,8%, na wsi — 64,8%. Jak widać, rozbieżność po-

między powyższymi wskaźnikami jest niewielka. Zbliżony w miastach i na wsi jest udział rodzin z małżeństwem, które bądź jeszcze, bądź już nie mają dzieci (odpowiednie wskaźniki wynoszą: 28,2 - 21,5 - 23,0%). Natomiast istotna jest różnica pomiędzy miastem i wsią, jeśli chodzi o udział tego szczególnego typu rodziny, która składa się z samotnej matki i jej dzieci. Rodziny tego typu w miastach stanowią 13,2% a na wsi 97% ogółu rodzin. W tej relacji ujawnia się większa w miastach aniżeli na wsi częstość rozwodów (w większości przypadków sądy oddają dzieci pod opiekę matki) oraz większa nadumieralność mężczyzn.

Tabela 2

Liczba i struktura rodzin

Typy rodzin	Rodziny		
	ogółem	miasto	wieś
		tysiące	
Rodziny ogółem	9435	5520	3915
z małżeństwem	8094	4653	3440
bez dzieci	2092	1189	902
z dziećmi	6002	3464	2538
bez małżeństwa	1342	866	475
matka z dziećmi	1110	728	381
ojciec z dziećmi	140	86	54
rodzeństwo	92	52	40
		procenty I rodzaju	
Rodziny ogółem	100,0	100,0	100,0
z małżeństwem	85,8	84,3	87,9
bez dzieci	22,2	21,5	23,0
z dziećmi	63,6	62,8	64,8
bez małżeństwa	14,2	15,7	12,1
matka z dziećmi	11,8	13,2	9,7
ojciec z dziećmi	1,5	1,6	1,4
rodzeństwo	1,0	0,9	1,0
		procenty II rodzaju	
Rodziny ogółem	100,0	58,5	41,5
z małżeństwem	100,0	57,5	42,5
bez dzieci	100,0	56,8	43,1
z dziećmi	100,0	57,7	42,3
bez małżeństwa	100,0	64,5	35,4
matka z dziećmi	100,0	65,6	34,3
ojciec z dziećmi	100,0	61,4	38,6
rodzeństwo	100,0	56,5	43,5

Źródło: Statystyka Polski nr 128, Warszawa 1980, s. 294 i nast.

Według Spisu członkowie rodzin liczyli w skali ogólnej 31 087 tys., w miastach 17 391 tys., na wsi 13 697 tys. Osoby spoza rodzin liczyły w skali ogólnej 3974 tys., w miastach 2 760 tys., na wsi 1215 tys. Dane dotyczące liczby i typologicznej struktury osób w rodzinach i poza rodzinami z uwzględnieniem podziału na miasto i wieś przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Liczba i struktura osób w rodzinach

Status rodzinny	Osoby		
	ogółem	miasto	wieś
		tysiące	
Osoby w rodzinie ogółem	31 087	17 391	13 697
współmałżonkowie bez dzieci	4 183	2 378	1 805
rodzice	13 253	7 743	5 511
dzieci	13 651	7 270	6 381
w tym pozostający na utrzymaniu do lat 24	10 370	5 638	4 731
		procenty I rodzaju	
Osoby w rodzinie ogółem *	100,0	100,0	100,0
współmałżonkowie bez dzieci	13,5	13,7	13,2
rodzice	42,6	44,5	40,2
dzieci	43,9	41,8	46,6
w tym pozostający na utrzymaniu do lat 24	32,2	32,4	34,5
		procenty II rodzaju	
Osoby w rodzinie ogółem	100,0	55,9	44,1
współmałżonkowie bez dzieci	100,0	56,8	43,2
rodzice	100,0	58,4	41,6
dzieci	100,0	53,3	46,7
w tym pozostający na utrzymaniu do lat 24	100,0	54,5	45,6

Źródło: Statystyka Polski nr 128, Warszawa, 1980 s. 294 i nast.

Zwraca uwagę odmiennosc relacji liczby rodziców i liczby dzieci w miastach i na wsi. W miastach rodzice stanowili 44,5%, a dzieci 41,8% ogółu osób w rodzinie. Inaczej na wsi: rodzice stanowili 40,2%, a dzieci 46,6% osób w rodzinie. Mimo exodusu młodzieży ze wsi do miasta wieś jest bardziej obciążona dziećmi aniżeli miasto.

Jak o tym wspomniano wyżej, znaczącą pozycję wśród ogółu mieszkańców zajmują osoby spoza rodzin. Osoby bytujące poza rodzinami wynosiły w skali kraju 11,3%, w miastach 13,7 a na wsi 8,1 % ogółu mieszkańców. Procent ten jest uderzająco wysoki w miastach, gdzie prawie co siódmy mieszkaniec należy do kategorii osób „spoza rodziny”.

IV. DZIETNOŚĆ EKONOMICZNA

Opublikowane dane Spisu pozwalają na podjęcie próby ustalenia wskaźnika dietyności ekonomicznej. Dietnością ekonomiczną w niniejszym opracowaniu nazywać będziemy liczbę dzieci w rodzinie pozostających na utrzymaniu rodziców. Dane spisowe dostarczają dwojakiego rodzaju informacji dotyczących liczby dzieci bytujących w rodzinie. Informacja pierwszego rodzaju dotyczy wspomnianej uprzednio kategorii „dzieci” w sensie relacji pokrewieństwa, tzn. osób bez względu na wiek,

które nie wstąpiły w związek małżeński i bytują w jednym gospodarstwie domowym wspólnie z rodzicami. Informacja drugiego rodzaju dotyczy tylko tych dzieci bytujących w jednym gospodarstwie domowym wspólnie z rodzicami, które nie ukończyły 24 lat i pozostają na utrzymaniu rodziców. Przy obliczaniu współczynników dzietności ekonomicznej posługiwać się będziemy danymi drugiego rodzaju. Pod pojęciem współczynnika dzietności ekonomicznej rozumiemy w niniejszym opracowaniu iloraz powstały z podzielenia liczby dzieci do lat 24 pozostających na utrzymaniu rodziców przez liczbę rodzin z dziećmi. Wyniki tych obliczeń przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Współczynnik dzietności ekonomicznej

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś
Dzieci do lat 24 w tys.	10 370	5638	4738
Rodziny z dziećmi w tys.*	7 252	4278	2973
Ekonomiczne współczynniki dzietności[†]	1,430	1,318	1,591

* Łącznie trzy typy rodzin: rodzice z dziećmi, matki z dziećmi, ojcowie z dziećmi.

Źródło: Statystyka Polski nr 128, Warszawa 1980, s. 294 i nast.

Jak widać, średnio ujmując dzietność ekonomiczna rodzin wiejskich jest w sposób istotny wyższa od dzietności ekonomicznej rodzin miejskich. Innymi słowy: rodziny wiejskie świadczą znacznie większy wysiłek ekonomiczny od rodzin miejskich na rzecz procesu zastępowalności pokoleń.

*

Przedstawiona informacja o liczbie i typologicznej strukturze rodzin oparta na danych uzyskanych w wyniku ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego ma z konieczności wysoce syntetyczny i sformalizowany charakter.

Dalsze, oczekiwane publikacje przedstawiające wyniki spisu w bardziej rozbudowanej i szczegółowej postaci, pozwolą na przedstawienie pogłębionej i poszerzonej analizy morfologii i funkcji rodzin aktualnie w Polsce. Dotyczy to analizy danych dotyczących rodzin w przekroju społecznym — a więc głównie rodzin robotniczych, chłopskich i inteligenckich. Chodzi również o dokonanie — w świetle danych spisowych — analizy realizowanych przez rodziny ich podstawowych funkcji: prokreacyjnych, socjalizacyjnych i ekonomicznych.

FAMILY IN THE LIGHT OF THE RESULTS
OF THE NATIONAL CENSUS OF DECEMBER THE 7TH, 1978

Summary

On the ground of initial results of the National Census recently carried out an attempt has been undertaken to present the situation and structure of households and families in Poland.

On the day of the Census Poland numbered 35,061,000 people, 10,048,000 households, and 9,435,000 families. One-family households prevailed (77,8%), especially in the country,

where they amounted to 81,4% of the total number of households. The share of two-family households is insignificant not only in towns, where they amounted to 3,8%, but also in the country (6.2%). The share of three-family households, or even larger, is insignificant (0,1%). It delivers a picture of decay of multi-generation families in Poland, which existed in the past. A predominating place is occupied by a model of family consisting of both parents and children (63,6%). Families consisting of a mother all alone and her children amount to 11,8%, and of a father and children only to 1,5% of the total number of families.

In the subsequent part of the article the problem of the number of children in families has been considered, as well as the problem of so called economic number of children. It results from it, that country families pay substantially higher economic efforts in favour of the process of generation replaceability than urban families.